

"למידה היא התרחשות נפשית רגשית"

פרויד וממשיכיו כתבו על חינוך, על הדמיון ועל השוני בין הפסיכואנליזה לחינוך. "אם חלה לאחרונה התקרבות מחדשת בין התחומים", אומר ד"ר ערן רולניק, "יש לברך עליה"

יורם רפז

וסבלה. לאילו כיוונים עיקריים הלכה הפסיכואנליזה לאחר פרויד?
 החשיבה הפסיכואנליטית מיושמת מזה כ-120 שנה בתחומי ידע רבים, והיא מתפתחת בכיוונים שונים. עם האסכולות השונות שצמחו בשדה הפסיכואנליטי נמנות "פסיכולוגיית האני", אשר שמה במרכז את יכולת ההסתגלות של הנפש לגורמי דחק פנימיים וחיצוניים; "תאוריית יחסי האובייקט", שהמשיגה את העולם הנפשי כזירה המפגישה ייצוגים של אובייקטים משמעותיים שהופנמו בשנות הילדות המוקדמות; האסכולות השמות במרכז את יחסיו הבינאישיים של האדם ונותנות משקל קטן יותר לעולמו הפנימי הלא מודע. אך לכל הגישות הפועלות במסגרת החשיבה הפסיכואנליטית משותפת האמונה שהאדם מורכב מרכיבים רבים שרק מקצתם ידועים לו בכל רגע נתון.
 האם פרויד התייחס לחינוך בבית הספר? אם כן, מה הוא כתב עליו? מה הוא כתב על הקשר בין פסיכואנליזה לחינוך?

ד"ר ערן רולניק הוא היסטוריון של הפסיכואנליזה ופסיכואנליטיקן. הוא למד רפואה והתמחה בפסיכיאטריה. את עבודת הדוקטורט כתב בהיסטוריה. נסתפק בכך. רולניק: "כדרכם של פסיכואנליטיקאים פרוידיאנים אני אתנצל עכשיו, אתאפק, ואבקש שלא לענות על שאלות אישיות. זה עלול להפריע למטופלים שלי ואני צריך להתחשב בהם".
 מהי פסיכואנליזה על פחות מרגל אחת? פסיכואנליזה היא תאוריית אישיות, שיטת חקירה ושיטת טיפול, המבוססות על תגליותיו של זיגמונד פרויד ועל תרומותיהם של ממשיכיו. במוקד תפישת האדם של הפסיכואנליזה עומד הגילוי של הלא מודע בחיי הנפש. התפתחות האדם מלידתו ובמהלך חייו מעוצבת על ידי דחפיו הביולוגיים, צרכיו הרגשיים ויחסיו העמוקים עם הרמויות המשמעותיות בחייו. עולמו הפנימי של האדם, שנוצר דרך יחסי גומלין אלה, הוא המפתח להבנת החוויה כמו גם ההתנהגות האנושית על עושרה, מורכבותה

ד"ר ערן רולניק:
"לפסיכואנליזה יש בהחלט
קושי עם אידאל האושר
של תקופתנו. ובכלל, אנחנו
האנליטיקאים לא מבטיחים
למטופלינו אושר, אלא,
במקרה הטוב, סיפוק"
צילום: רפי קוץ

בכתביו ובמכתביו של פרויד יש די הרבה התייחסויות לחוויות בית הספר שלו עצמו ולחינוך באופן כללי. את העיסוק בפסיכואנליזה הוא דימה ל"מקצוע בלתי אפשרי" כמו החינוך והפוליטיקה. מאז שנשא הפסיכואנליטיקאי ההונגרי שנודר פרנצי את הרצאתו "פסיכואנליזה וחינוך" בקונגרס הפסיכואנליטי הראשון, בולצבורג בשנת 1908, ליוותה שאלת הישימות של רעיונותיו של פרויד בתחומי הפדגוגיה את השיח הפסיכואנליטי ושימשה מקור לא אכזב לפולמוסים בין מומחינו. באותו קונגרס כינה פרנצי את בתי הספר בשם

"בעידן שבו כל תלמיד קופצני וחסר שקט זוכה לקבל ריטלין, הגיע הזמן להקשיב קצת יותר לאי-השקט שבכיתה; לנסות לחשוב מה קורה כאן, מה לא מאפשר לכל כך הרבה ילדים ונערים ללמוד וליהנות מלמידה"

"חממות לגידול נזירות". קהילת המחנכים והמורים האירופית גילתה על פי רוב עניין רב בפסיכואנליזה; היא הסירה מעליהם את האשם בחוליי הפרט והחברה והחזירה את האחריות למשפחה או לתרבות.

המסורת הפסיכואנליטית נהגה להדגיש את ההבדלים המהותיים בין פעולת החינוך לבין הטיפול הנפשי. בעוד שהטיפול הומשג כ"התערבות כירורגית" עמוקה ומחוללת שינוי שיש בכוחה לשחרר את הפוטנציאל הגלום בנפשו של המטופל, ההתערבויות החינוכיות זוהו על פי רוב עם שינוי קוסמטי שטחי, או לכל היותר שינוי שהוא תוצאה של הפעלת סמכות או סוגסטיה. פרויד עצמו לא הקל ראש במלאכתם של מחנכים, אך הוא העדיף להותיר את שדה הפעילות הפדגוגית לבתו אנה, שהצלחותיה בתחום זה גרמו לו סיפוק רב.

האם פסיכואנליטיקאים אחרים התייחסו לחינוך ואף עסקו בו?

מלבד אנה פרויד ואוגוסט אייכהורן הווינאים, שפעלו רבות בתחום המפגש שבין פסיכואנליזה לפדגוגיה, פעלו בווינה גם פסיכואנליטיקאים בעלי זיקה ציונית,

כמו זיגפריד ברנפלד. פסיכואנליטיקאים אלה, וכמוהם גם פסיכואנליטיקאים שפעלו ברוסיה לאחר מהפכת אוקטובר 1917, היו מחלוצי היישום של רעיונות הפסיכואנליזה בתחום החינוך המשותף. בשומר הצעיר, למשל, היה לחשיבה הפסיכואנליטית מקום של כבוד בעיצוב החינוך.

אני חושב שלכל עמדה פסיכואנליטית מתלווה, במובלע, גם עמדה בסוגיות חינוכיות, גם אם בפועל פסיכואנליטיקאים אינם מרבים לכתוב על חינוך. עם זאת בגרמניה, למשל, מרבית הפסיכואנליטיקאים שפועלים באקדמיה עושים זאת מתוך מחלקות לחינוך ולהוראה.

לאחרונה מגלים פסיכואנליטיקאים בארץ מעורבות בחינוך. יש לך הכבר לכך? זו מגמה ברוכה ומעניינת. כפי שהראיתי בספרי "עושי הנפשות" [עם עובד, 2007], שדה הפעילות החינוכי היה אחד הערוצים המרכזיים שדרכם חדרה החשיבה הפסיכואנליטית לארץ. כך שאנחנו מדברים כאן על סוג של רנסנס ביחסים שבין הפסיכואנליזה לחינוך. אפשר למצוא לכך כל מיני הסברים.

הרנסנס מתבקש, הרי הלמידה היא יותר מאירוע שכלי; הלמידה היא אירוע נפשי, כלומר תלויה במצבי תודעה ורגש עמוקים, חלקם לא מודעים. בנקודה זו החינוך יכול להיעזר בתובנות פסיכואנליטיות.

מסכים לחלוטין. למידה היא התרחשות נפשית רגשית. קשיי למידה, למשל: בעידן שבו כל תלמיד קופצני וחסר שקט זוכה לקבל ריטלין, הגיע הזמן להקשיב קצת יותר לאי-השקט שבכיתה; לנסות לחשוב מה קורה כאן, מה לא מאפשר לכל כך הרבה ילדים ונערים ללמוד וליהנות מלמידה.

אבל לפסיכואנליזה אין סולם ערכים אוניברסלי – כל אדם אמור לגלות את האמת שלו. מבחינה זו הפסיכואנליזה מהנכח לרליטיביזם, אולי לניהיליזם? במקרה כזה החינוך צריך להתרחק ממנה.

ממש לא. פסיכואנליזה אינה דוגלת ברליטיביזם מוסרי. אין זה מקרה ששתי המילים integrity ו"אינטגרציה" חולקות מוצא אטימולוגי משותף. קל יותר להיות אדם מוסרי כאשר אתה נמצא ביחסים כנים ונוחים יותר עם עולמך הפנימי ועם החלקים השונים באישיותך. זה לא מבטיח שתקבל את ההכרעות הנכונות, אבל זה מגדיל את הסיכויים שתוכל לעמוד בכאב הנפשי הכרוך בהחלטות מוסריות מצפוניות ראויות. לאף תאוריה מדעית אין מונופול על "הטוב, הנכון

והיפה", אבל הפסיכואנליזה יודעת דבר או שניים על הקשיים שיש לנו להתקרב אל האיראליים הללו ואחרים, לדעת להבחין בין אהבת אמת לבין צדקנות, בין נחישות לבין צרות מוחין, בין קבלת הזולת לבין ביטול עצמי. כל אלה הן סוגיות שאנשים צעירים ומבוגרים עסוקים בהן; בירורן חיוני להתנהלות מוסרית.

אז אולי בעידן פוסטליסטי, חומרני ומותגי כמו שלנו דווקא הפסיכואנליזה מביאה ערכים אחרים, התרניים; תפשיה אחרת של אושר ושל יחסים אנושיים ולכן החינוך, שאיבד כיוון והפך אינסטרומנטלי, צריך לאמץ אותה?

לפסיכואנליזה יש בהחלט קושי עם אידאל האושר של תקופתנו. ובכלל, אנחנו האנליטיקאים לא מבטיחים למטופלינו אושר, אלא, במקרה הטוב, סיפוק.

בין החינוך לפסיכואנליזה יש הרבה משותף – וגם הרבה מפריד. כדאי אולי לארגן כנס של פדגוגים ופסיכואנליטיקנים כדי לברר כיצד הפסיכואנליזה יכולה לפייע לחינוך.

"אין לי ספק שכנס שיפגיש מחנכים ופסיכואנליטיקאים יעורר עניין רב בקרב פסיכואנליטיקאים. האם הוא יעורר עניין בקרב אנשי חינוך? אני משאיר לך ולעמיתך לקבוע"

ברור ששתי הדיסציפלינות – הפסיכואנליזה והפדגוגיה – שותפות להרבה מאוד מטרות. ככלות הכול עניינן באדם, בצמיחתו ובהתפתחותו. מטרותיה של הפסיכואנליזה הן לפעמים קצת יותר מדי שאפתניות, ובשונה מהחינוך, היא גם שיטת חקירה וצורת התבוננות על תופעות תרבותיות וחברתיות. עם זאת לפסיכואנליזה יש הרבה מאוד מה לתרום לא רק להבנת יחידים אלא גם להבנת קבוצות וארגונים, ובעיקר לתהליכים לא מודעים המתרחשים בתוך כיתה.

אין לי ספק שכנס שיפגיש מחנכים ופסיכואנליטיקאים יעורר עניין רב בקרב פסיכואנליטיקאים. האם הוא יעורר עניין בקרב אנשי חינוך? אני משאיר לך ולעמיתך לקבוע. ■